

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.12:008:34:339.92
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2023.1>

Ю. Є. Ковний
orcid.org/0000-0002-1230-5050
кандидат економічних наук,
доцент кафедри спеціальної освіти
Львівського національного університету імені Івана Франка

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ КОРИННОГО НАРОДУ –
КРИМСЬКИХ ТАТАР НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Проблеми етнонаціональних відносин на правовому рівні донедавна практично не регулювалися. Корінні народи не дивлячись на міжнародне визнання їх такого правового статусу в Україні наділялися радше «декларативними» ніж реальними гарантіями захисту. Вказане стало можливо не ключовим, проте суттєвим чинником що зумовило сучасну політичну ситуацію.

Для прийняття спеціалізованого нормативного акту національному нормотворцю знадобилося багато часу. Хоча проєктів було достатньо багато: у 1999 р проєкт № 4041 Закону «Про статус кримськотатарського народу»; «Про статус кримськотатарського народу» № 4098 від 2003 р; «Про статус кримськотатарського народу № 4433 від 2014; «Про права корінних народів України» 4501 від 2014, «Про статус кримськотатарського народу в Україні» № 6315 від 7.04. 2017 р.

І тільки у 2021 році ми знову бачимо активізацію нормотворців у цій сфері. Вказане також зумовлено активізацією уваги до територіальної цілісності держави, відповідно приймається спеціалізований нормативний акт – Закон України «Про корінні народи України» [1].

Ст. 1 Закону «Про корінні народи України» визначає, і це дуже вагоме досягнення нормотворця, національне тлумачення корінних народів, що відповідає за нашим аналізом міжнародним стандартам у цій сфері, зокрема «корінний народ України – автохтонна етнічна спільнота, яка сформувалася на території України, є носієм самобутньої мови і культури, має традиційні, соціальні, культурні або представницькі органи, самоусвідомлює себе корінним народом України, становить етнічну меншість у складі її населення і не має власного державного утворення за межами України».

Також цей закон розширює розуміння корінних народів, зокрема в контексті тих, що проживають на території Кримського півострову, вказуючи, що ними є кримські татари, караїми, кримчаки.

Стан дослідження. Етнонаціональна політика як предмет правового дослідження донедавна не актуалізувалася, проте криза державно-політичного значення привернула увагу науковців до цього питання. Захист кримських татар як корінного народу не було предметним аспектом цілісного дослідження, проте опосередковані питання досліджували представники різних наукових шкіл, зокрема Н.П. Бортник, І. Жаровська, Н. Ортинська, В.Б. Ковальчук та інші. Достатньо вагомо проблему статусу суб'єктів етнонаціональних відносин аналізували іноземні науковці дослідники як-то S. Anđelkovića, M. Krulj-Mladenović, S. Hobolt, R. Marković, R. Kastoryano та інші.

Проте питання має багато не розкритих проблем, чим і зумовлює потребу окремого аналізу.

Метою цієї наукової статті є проведення аналізу захисту корінного народу, зокрема кримських татар на окупованій території України.

Виклад основних положень. Наявність нормативної гарантії у вигляді спеціального акту є суттєвим чинником, проте не може повною мірою вирішити проблему захисту корінного народу (особливо це стосується кримських татар) на території тимчасово окупованого Кримського півострову.

Першочергово слід звернути увагу на те, що Україна до окупації Кримського півострову не проводила комплексної політики захисту етнонаціональних груп, суттєвих суперечок загалом не було, але виникали питання соціально-економічного характеру. Консультативний комітет з Рамкової конвенції у 2012 році зазначав, що кримські татари «продовжують стикатися з нерівністю через постійну відсутність законодавчої бази, що стосується реституція та компенсація за втрату сільськогосподарських угідь, зазнаних внаслідок депортації. Часто живуть в нестандартні умови на самовільних поселеннях з обмеженим доступом до комунальних послуг та інфраструктури» [2].

Окупація Криму спричинила безпрецедентне порушення прав всього населення регіону,

особливо кримських татар, що першочергово зумовлено з політичним супротивом дій країни-агресорки. Кримські татари, які через свій представницький орган Меджліс підтримали територіальну цілісність України та бойкотували так званий «референдум» 16 березня 2014 року, швидко стали об'єктом політичного переслідування. Міжнародна спільнота систематично моніторять ситуацію, вказуючи про суттєве порушення прав корінних народів, наявність політично вмотивованих судових переслідувань, дискримінацію, залякування, насильство, свавільні затримання, катування та жорстоке поводження із затриманими та їх переміщення з Криму до Російської Федерації, а також повідомлення про порушення свободи вираження поглядів, свободи релігії чи переконань свобода асоціацій і право на мирні зібрання. За даними активістів 116 кримських татар є політичними в'язнями [3], більшість звинувачують в тероризмі, які караються дуже суворими кримінальними санкціями. Дії спрямовані як на окремих осіб, так і на місця відправлення культу, зобов'язання перереєструвати релігійні організації, обшуки культових споруд та обмеження, введені в ім'я боротьби з екстремізмом, усі являють собою порушення свободи віросповідання [4].

Міжнародні організації підтвердили «свою відданість суверенітету, політичній незалежності, єдності та територіальну цілісність України в її міжнародно визнаних кордонах» у Резолюція, прийнятій Генеральною Асамблеєю 27 березня 2014 року A/RES/68/262 [5]. Також прийнято ряд резолюцій, що стосуються захисту прав людини на окупованій території, зокрема Резолюція прийнята у 2017 р. A/RES/71/205 «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці АР Крим та місто Севастополь (Україна)», A/RES/72/190 (2018), PA/RES/73/263 (2019), A/RES/74/168 (2020), A/RES/75/192 (2020).

Отож, щороку Генеральна Асамблея ООН приймала Резолюцію практично з ідентичним текстом, зокрема у кожній з них зверталось увагу на потребу повернення представницького органу кримських татар та утримання від накладання обмежень на здатність кримськотатарської громади зберігати своє представницькі установи, необхідність навчання мови цього корінного народу та питання протидії переслідуванням їх за політичними мотивами. Засуджено багато кримських татар на основі їхніх зв'язків з релігійним рухом Таблїг Джамаат, який заборонений як «екстремістська» організація в російському праві (але не в українському). Головному телеканалу кримських татар, АТР, було відмовлено в ліцензії на мовлення та змушені припинити мовлення 1 квітня 2015 року.

ПАРЕ в 2017 році ухвалила резолюцію «Расова дискримінація росіянами кримських татар у Криму», засудила політику держави-агресорки щодо корінного народу, вказавши, що Росія анексувала Крим навесні 2014 року, українська держава, а також міжнародні організації регулярно повідомляють про погіршення прав людини кримськотатарського народу на півострові. Переслідування, зникнення, обшуки, затримання, заборона Меджлісу кримськотатарського народу та інші шкідливі дії щодо них свідчать про порушення Конвенції ООН про расову дискримінацію» [6].

Звіт ПАРЕ 2021 р. вказує, що татари зазнають серйозних порушень своїх прав. Це включає вбивства, насильницькі зникнення, катування та нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чинені співробітниками сил безпеки або правоохоронних органів, і які, крім того, не були підлягають ефективному розслідуванню, а також незаконним обшукам і необґрунтованим судовим розглядам. Робота журналістів і свобода самовираження та зібрання також були не виправдано обмежені. Постійний, непропорційний тиск на кримських татар і правозахисників, які працюють від їх імені, створює атмосферу страху та ворожості [7].

Відповідно міжнародна інституція звернулася із осудженням таких дій та визначила заходи, які необхідно вжити окупаційним органам влади, зокрема: для виконання резолюції Генеральної Асамблеї ООН про територіальну цілісності України; припинити застосування російського законодавства в Криму та застосувати відповідно до міжнародного права чинне в Україні законодавство; звільнити будь-яку особу, незаконно затриману; покласти край примусовому призову у Збройні сили Російської Федерації; припинити переміщення затриманих з Криму до Російської Федерації; невідкладно провести ефективне розслідування випадку вбивства, викрадення, насильницького зникнення, тортур або нелюдського або такого, що принижує гідність; негайно припинити будь-які адміністративні чи судові переслідування кримських татар; скасувати рішення про заборону діяльності Меджлісу кримськотатарського народу; гарантувати повну повагу до свободи асоціації та мирних зібрань; скасувати заборону на ЗМІ кримських татар; забезпечити доступ до викладання кримськотатарською мовою; створити умови, що дозволяють кримським татарам виражати, зберігати та розвивати свою ідентичність тощо.

Вживаються також заходи судового характеру. ЄСПЛ у справі Україна проти Росії (щодо Криму) (заява № 20958/14), після слухання, що відбулося 11 вересня 2019 року, Велика палата

Європейський суд з прав людини, виходячи з того, що юрисдикція Росії над Кримом була в формою ефективного контролю над територією, а не територіальною юрисдикцією, оголосив справу частково припустимий. Він визнав прийнятними скарги щодо: насильницькі зникнення та відсутність ефективного розслідування такої практики (стаття 2); – жорстоке поводження та незаконне затримання (статті 3 і 5); поширення чинності російського законодавства на Крим з 27 лютого 2014 року, внаслідок чого суди в Кримі не можуть вважатися «створеними законом» (стаття 6); автоматичне нав'язування російського громадянства та захоплення приватного житла (ст. 8); утиски та залякування релігійних діячів, які не відповідають російському православному віросповіданню, свавілля рейди культових місць і конфіскація культового майна (ст. 9); придушення неросійських ЗМІ (ст. 10); заборона публічних зібрань та проявів підтримки, а також залякування та свавілля затримання організаторів демонстрацій (ст. 11); безоплатне відчуження майна у цивільних осіб та приватних підприємств (ст. 1 ст Протокол № 1 до Конвенції); придушення української мови в школах і цькування україномовних дітей на школах (ст. 2 Протоколу № 1 до Конвенції); обмеження свободи пересування між Кримом і материковою Україною (ст. 2 Протоколу № 4); переслідування (targeting) кримських татар (стаття 14 у поєднанні зі статтями 8, 9, 10 і 11 Конвенції та зі статтею 2 Протоколу № 4 до Конвенції) [8]. Розгляд справи по суті буде наступним етапом розгляду справи.

16 січня 2017 року Україна порушила справу в Міжнародному суді ООН щодо застосування Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму та Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. У цій справі 19 квітня 2017 року МКЮ видав наказ про зазначення тимчасового заходи, в яких він визнав, що Російська Федерація повинна утриматися до остаточного рішення у справі, від збереження чи накладення обмежень на здатність кримськотатарської громади зберігати своє представницьких установ, зокрема Меджлісу, та забезпечити доступність навчання рідною мовою [9]. Розгляд справи продовжується.

Висновок. Покращення становища кримських татар в окупованому Кримі вимагає комплексного підходу, який має бути обґрунтованим міжнародним правом та розрахованим на довгостроковий ефект. Незважаючи на обмежені можливості дії безпосередньо в окупованому Кримі, Україна може вживати різноманітні кроки на національному та міжнародному рівнях для підтримки кримських татар та відстоювання їхніх прав. Ось деякі можливі заходи:

Міжнародний діалог. Продовжувати звертати увагу міжнародної спільноти на порушення прав людини в Кримі. Проводити дипломатичні заходи для залучення підтримки від інших держав та міжнародних організацій, які мають можливість впливати на державу-агресорку.

Інформаційна кампанія. Заснувати та підтримувати інформаційну кампанію, яка розкриватиме порушення прав людини в Кримі, зокрема щодо кримських татар. Використовувати медіа, соціальні мережі, виступи на міжнародних платформах для привернення уваги до цієї проблеми.

Гуманітарна допомога. Забезпечувати гуманітарну допомогу для кримських татар, зокрема тим, хто переселився на континентальну частину України. Допомогати в забезпеченні їхніх базових потреб, освіти, медичного обслуговування тощо.

Підтримка міжнародних санкцій. Продовжувати активно підтримувати міжнародні санкції проти держави-агресорки з метою тиску на її уряд і зміни політики стосовно Криму та кримських татар.

Захист прав на мову і культуру. Забезпечувати можливість для кримських татар вивчати, використовувати та розвивати свою мову, культуру та релігійні традиції, навіть на континентальній частині України.

Підтримка організацій. Забезпечувати підтримку та сприяти діяльності незалежних громадських організацій, які працюють на захист прав кримських татар, надавати їм платформу для висловлення та реалізації своїх ініціатив.

Ці заходи можуть сприяти покращенню становища кримських татар, попередньо враховуючи важкість їх реалізації через окупацію Криму. Важливо забезпечити постійний моніторинг ситуації та гнучкість підходу для адаптації до нових обставин і забезпечення підтримки на протязі тривалого часу.

Література:

1. Про корінні народи України: Закон України № 1616-IX від 01.07.2021 *Відомості Верховної Ради*. 2021, № 38, ст. 319.
2. Advisory Committee on the Framework Convention (ACFC), Third Opinion on Ukraine, 28 March 2013, ACFC/OP/ III(2012)002, par. 163.
3. Росія утримує 180 політ'язнів заарештованих у Кримі чи дотичних до Криму – Ташева. Суспільні новини. 15 березня 2023. URL: <https://suspilne.media/415230-politichni-vazni-rosiani-zaarestovali-na-teritorii-okupovanogo-krimu-180-gromadan-ukraini-tamila-taseva/>
4. OHCHR Crimea report, 22 February 2014 to 12 September 2017, par. 39–42.
5. Resolution adopted by the General Assembly on 27 March 2014: General Assembly A/RES/68/262 1 April 2014 URL: <https://digitallibrary.un.org/record/767883?ln=ru>